

Monasticismus ve středověku a raném novověku

© J. Zdichynec

- Reflexe mého textu
 - je to 15 let staré
 - zaměřené hlavně na starší řády, od té doby se hodně vybádalo
 - zejména grant k řádové historiografii Kateřiny Valentové

- systém řeholních řádů, jeho proměny mezi středověkem a raným novověkem; dopady husitství a reformace
- ukázka různých typů pramenů a vůbec pramenné uchování – propojeno s historickým vývojem klášterů v českých zemích (četba)

Co je to monasteriologie?

- „definice“: nauka o řeholním (přesněji: zasvěceném) životě, o řeholnicích, o řeholních komunitách, ze všech možných úhlů
- interdisciplinární, ale v první řadě historické bádání o řeholním (respektive zasvěceném) životě a církevních rádech v rozsáhlém časovém rozpětí od pozdní antiky po současnost – prolíná se s jinými historickými obory, jak jsme naznačili posledně
- v tomto kontextu: monasteriologie se zaměřuje na řády západního křesťanství (byť je zřejmé, že mezi řeholním životem křesťanského Západu a Východu existuje mnoho dosud neprobádaných paralel)
- dějiny řeholních/zasvěcených komunit
 - lidí v nich, institucí, řádů jako takových, ale také jejich panství, interakcí s okolím
 - místa klášterů v dějinách, v životě společnosti

System řádů

I. Představení fenoménu klášterů / řeholního života a základní pojmy

- *řeholní život vs. zasvěcený život, klášter, řád, řeholník, typy klášterů*

Co je to řeholní život?: základní rysy

- dokonalejší život a dokonalejší prožívání duchovního života
- pospolitý život
- oddělení od světa
- podřízenost představenému/představené
- askeze
- celibát (ztělesněno ve třech slibech: čistota, chudoba, poslušnost)

Zasvěcený život existuje i mimo křesťanský kontext

- ve védské Indii
- mezopotamská civilizace
- bráhmáni
- buddhismus
- taoistické kláštery v Číně
- antika – řecké kultury, vestálky
pytagorejské či orfické skupiny
léčitelů (therapeutů)
- judaismus (esséni)
- islám – sufismus
- Existuje i řeholní život protestantský!
 - Diakonissen, anglikánská církev

Syrský ortodoxní klášter

Klášter sv. Kateřiny pod horou Sinaj

Buddhistický klášter

Kumránské svitky

Pojmy

- řád – benediktini např. *stricto sensu* řád nejsou
- **typologie textů dle Jacquese Duboise**
 - kláštery řízeny hierarchizovanými texty
 - **řehole / statuta / různým způsobem předávané zvyklosti**
 - *regula*: řehole poskytuje ducha, velké principy
 - *institutiones*: konstituce, deklarace, statuta: opatření kanonická, liturgická a disciplinární
 - *consuetudines*: soubory zvyklostí (ne nutně psané): praktické detaily každodenního života – mají i cisterciáci, jezuité, kapucíni
 - historie monastických řádů:
 - historie řeholí – první a hlavní, a také nejúplnější je řehole sv. Benedikta
 - zůstává neměnná
 - Další řehole: sv. Augustina, sv. Františka – a podle nich typy dalších řádů (IV. lateránský koncil 1215)
 - první řehole sv. Františka – jen úryvky z evangelia, proto vlastně dynamické, proměnlivé
 - Na východě – sv. Basila, sv. Alberta – karmelitáni
 - Jezuité – konstituce, ale na úrovni řehole
 - *institutiones a consuetudines* – vyvíjejí se

Sv. Benedikt předává řeholi abatyši Niedermünsteru

klášter – *claustrum, monasterium, conventus*

- Staročesky: *klášter* (*klassterz*, *klassterzecz*), *konvent*, *manstýř*

typy řeholních domů – většina se objevuje v českých zemích

- opatství
- převorát
- proboštství či kanonie
- kartouza
- poustevna
- konventy, karmel, u některých žebrevých řádů menší dům: hospic
- kolegia (koleje) a rezidence
- moderní kongregace – prostě dům, mateřinec
- stavební typy – viz *Encyklopedie českých klášterů*

Otcové mnišství – pozdní antika – zhruba 3./4. století (od doby, kdy se stává křesťanství povoleným náboženstvím)

- Sv. Antonín (251–356, anachoreti)
- Sv. Pachomios (292–346, cenobité)
- Sv. Jeroným († 420)
- Sv. Augustin († 430)
- Sv. Basilios Veliký († 379)

Sv. Benedikt z Nursie (6. stol.)

Církevní řády a jejich zakladatelé

mnišské

benediktini, cisterciáci, ...

Bernard z Clairvaux (+
Humbelina)

řeholní kanovníci

augustiniáni, premonstráti

Norbert z Xanten

rytířské

němečtí rytíři, johanité, templáři

křížovníci

s červenou hvězdou, s červ. křížem, s červ.
srdcem (cyriaci)

žebравé

dominikáni, minorité, ...

František z Assisi (+ Klára)

Řádové duchovenstvo

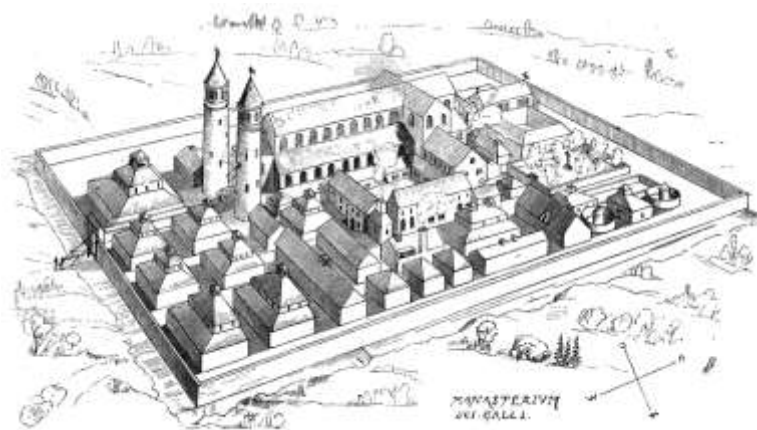
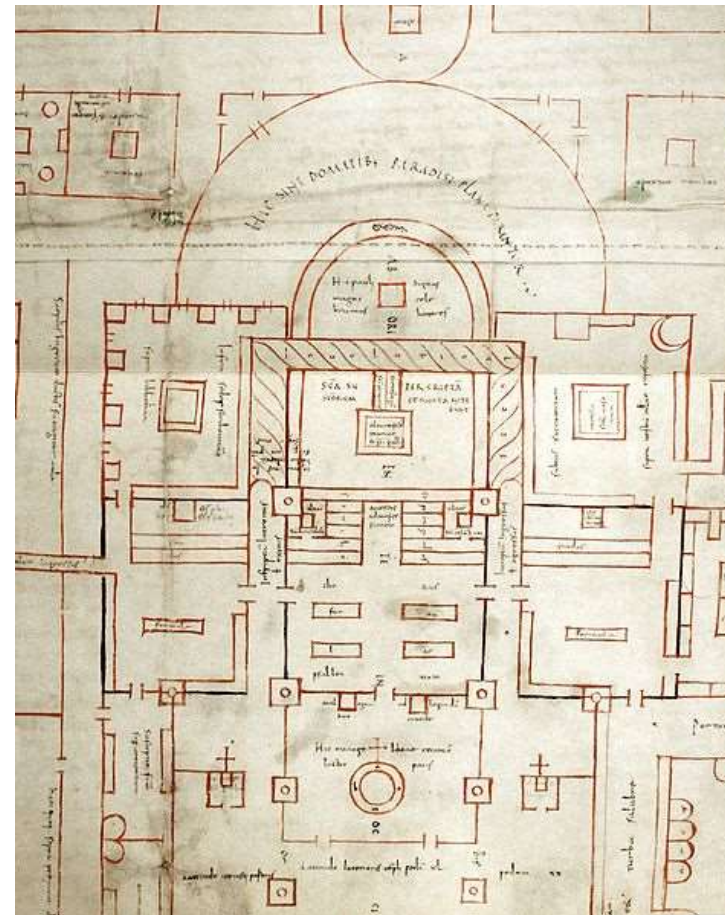
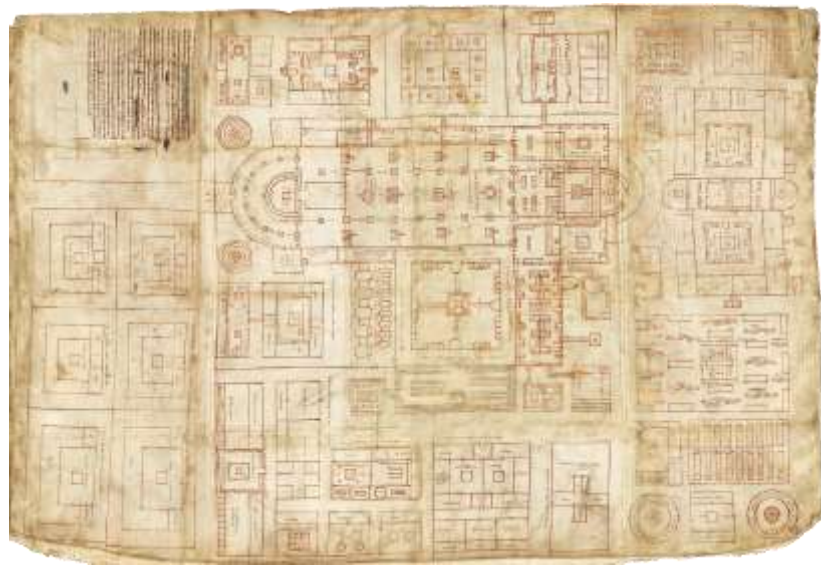
- anachoreti – eremité (poustevníci)
od 3. stol.: sv. Antonín, sv. Pachomios,
sv. Martin
- cenobité – řeholníci (mniši v klášteře):
Benedikt z Nursie (5./6.st.)
– benediktinská řehole

Civilizační přínos mnišství

- Hospodářský
- Kulturní (uchování a rozvíjení dědictví antiky)
- Christianizace
- Organizační přínos

Klášterní plán ze Sankt Gallenu (cca 830)

* Kloster Sankt Gallen nach dem Grundriss vom Jahre 830. (Lorenz)

Rekonstrukce dle plánu ze St. Gallen

Benediktinské kláštery v Evropě a českých zemích

- Niedermünster – Řezno
- Nonnberg - Salzburg

Montmajour - Provence

Sv. Jimram v Řezně

Cluny

Klášter v Cluny

Křížová chodba v Lilienfeldu

Benediktini

Břevnov

Sázava

Kapitulní síň kláštera na Sázavě s freskami ze 14. století

Klášter v Sedlci

Vybrané stránky klášterní každodennosti – opakuje se ve „starých klášterech“ dodnes

- Rytmus každodenního života v klášteře
- Duchovní rozměr
- liturgie
- jídlo
- stavby, plán kláštera
- oděv
- správa kláštera
- infirmária
- skriptorium
- znaková řeč
- prohřešky - vizitace

Režim života v klášteře – příklad cisterciáček, dodnes dodržováno

- **Pracovní dny**

- 4.30 vigilie (noční bdění), následně kontemplace (MTH: 4.15)

- 6.00 laudes (ranní chvála), následně duchovní čtení (MTH: 6.45)

- 6.50 kapitula

- 7.00 mše, eucharistie, následně tercie (MTH: 7.00), snídaně

- Od 8.30 doba určená práci

- 11.30 sexta a nona (MTH: 11.30) / 12.00 oběd, následně odpočinek, volný čas

- Od 14.00 doba určená práci / 17.00 nešpory (vesper, večerní chvála, v sobotu v 16.30; MTH: 17.00)

- 17.45 večere / 19.00 kompletář (MTH: 19.00)

- **Neděle**

- 5.30 vigilie a laudes, potom snídaně (MTH: 5.30) / 8.35 kapitula / 8.45 tercie (MTH: 8.45)

- 9.00 mše, eucharistie (MTH: 9.00) / 11.00 oběd, potom sexta a nona (MTH: stejně)

- 14.00 růženec, následně pobožnost / 16.30 nešpory (MTH: stejně)

- 17.15 večere, poté odpočinek / 19.00 kompletář (MTH: stejně)

Text hodinek ke kompletáři

- **Kompletář:**
- Zahájení: Jube, domne, benedicere. / Čtení (1 Petr 5,8-9a)
- *Strídají se odpovědi představené a tzv. invitatora*
- Vyzývání Boží pomoci (adjutorium nostrum in nomine Domini), odpovědi (responsa)
- Žalm 4 (Cum invocarem exaudivit me Deus justitiae meae: in tribulatione dilatasti mihi), 91 (Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei caeli commorabitur) / Žalm 134 (Ecce nunc benedicite Dominum, omnes servi Domini)
- Hymnus (Te, lucis ante terminum, / Rerum Creator, poscimus / ut solita clementia / Sis praesul ad custodiam)
- Jeremiáš 114, 9 / Noční požehnání: Kyrie eleison. Christe eleison. Kyrie eleison.
- Pater noster (secreto usque ad) et ne nos inducas in tentationem.
- Závěrečná mariánská antifona: Salve Regina, / Mater misericordiae, vita, dulcedo, et spes nostra salve.

Milevsko - premonstráti

Strahov

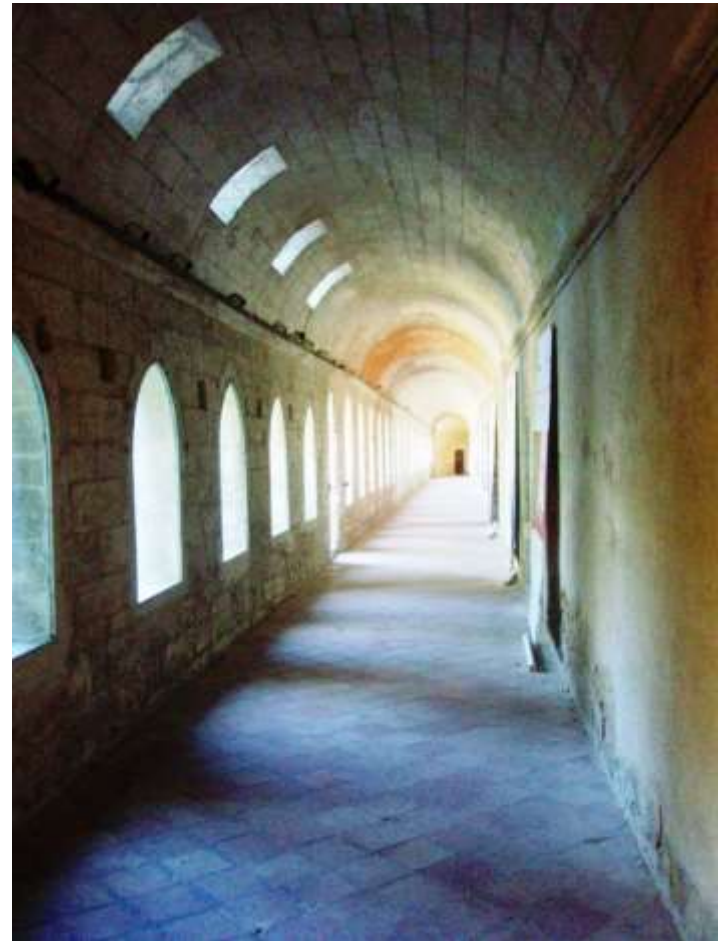
- Spjat s Jindřichem Zdíkem, 1142/1143
- *Regia canonica strahoviensis in Monte Sion Pragae*

- Významní opatové: Jan Lohelius, Kašpar z Questenberka
- 1627: z Magdeburku přeneseny ostatky sv. Norberta – důležité pro rekatolizovanou Prahu

Františkánské kláštery v Horní Lužici

Kartuziáni – Villeneuve les Avignon

Valdice, bývalá kartouza

Maltézští rytíři: kostel Panny Marie pod Řetězem (1158–1169)

Velkopřevorský palác

Kláštery na Starém Městě pražském: Encyklopedie klášterů jich eviduje celkem 20! (neexistovaly ovšem všechny naráz)

- ▪ zaniklá komenda templářů u kostela sv. Vavřince, klášter dominikánek u sv. Anny
- ▪ býv. klášter klarisek Na Františku, konvent minoritů u sv. Jakuba, zaniklá komenda německých rytířů u sv. Benedikta
- ▪ konvent křižovníků s červenou hvězdou, Klementinum, býv. konvent křižovníků s červeným srdcem (Dušní), býv. konvent magdalenitek u sv. Havla, býv. opatství benediktinek u Milosrdenství Božího u kostela sv. Ducha
- ▪ býv. konvent s nemocnicí milosrdných bratří u kostela sv. Šimona a Judy, konvent dominikánů u sv. Jiljí, býv. konvent pavlánů u kostela sv. Salvátora (St. nám.), býv. konvent obutých karmelitánů u kostela sv. Havla, býv. konvent servitů (Michalská), zaniklý klášter benediktinů u kostela sv. Mikuláše
- ▪ premonstrátský seminář Norbertinum a zaniklá cisterciácká kolej sv. Bernarda
- ▪ bývalý jezuitský konvikt, bývalý jezuitský seminář sv. Václava u Betlémské kaple

Totéž Nové Město

Dnešní Praha 1

- dům křižovníků s červenou hvězdou na Poříčí; konvent dominikánů u kostela sv. Klimenta – na Poříčí původně, konvent františkánů, dříve karmelitánů u kostela P. Marie Sněžné, - s kostelem spjat i Jan Želivský (kázal tu, ale byl premonstrát ze Želivi), konvent irských františkánů – hybernů, kapucínský hospic a konvent, konvent voršilek u sv. Voršily, konvent trinitářů u sv. Josefa s kostelem Nejsv. Trojice a Bolestné P. Marie – Spálená, konvent anunciátek s kaplí Zvěstování P. Marii, bývalá piaristická kolej u kostela sv. Kříže (Panská)

Dnešní Praha 2

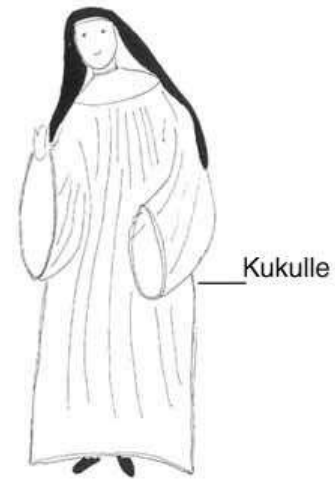
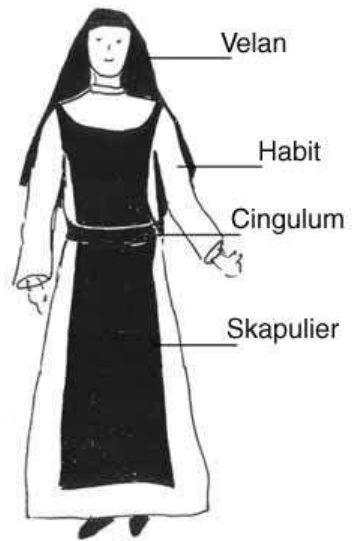
- Zderaz – Strážci Božího hrobu, Emauzy, augustiniáni kanovníci u kostela P. M. a Karla Velikého na Karlově, augustiniánky (později augustiniáni obutí) u kostela sv. Kateřiny, bývalý konvent servitů na Trávníčků, konvent celestinů, bosých augustiniánů na Zderaze, kolej novoměstská u sv. Ignáce, konvent alžbětinek s nemocnicí, sestry Notre Dame – Ječná, mariánský ústav kongregace dcer Božské lásky s kaplí sv. Kříže

oděv

- kombinuje většinou bílou, černou, šedou, hnědou
- některé řády zdůrazňují stříhem svoji skrytost před světem (kapuce) a askezi (cingulum)
- řádové odznaky (typický kříž, příp. v kombinaci s dalším znakem – hvězdou, srdcem)

Kanovnice v přepychovém rouchu

Krone und Schleier - katalog

Středověký špitál

Jezuitský řád

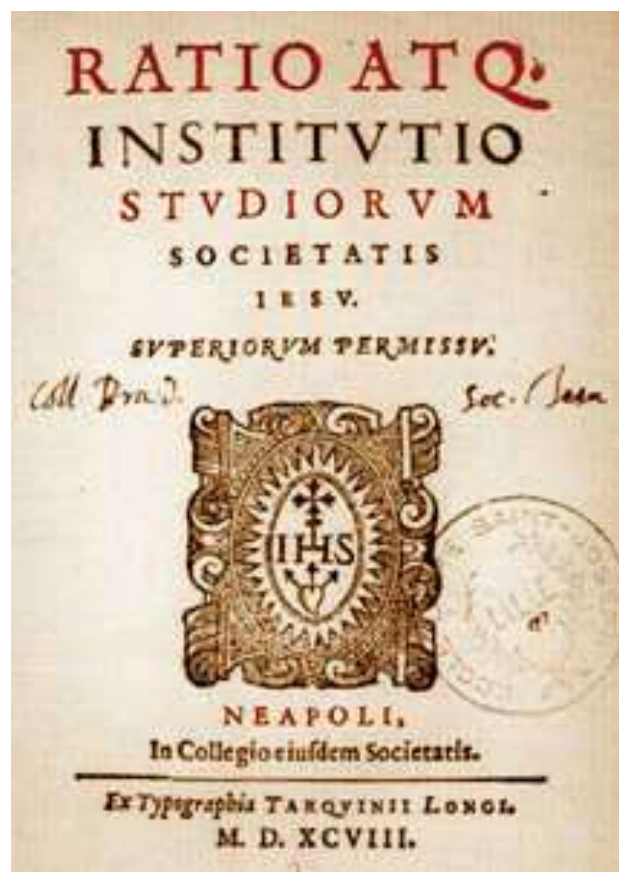

Petr Canisius

Ignác z
Loyoly

Jezuitské studijní předpisy

Il Gesu - Řím

Setkání řeholníků v katedrále na Hromnice 2021

**Svátek uvedení páně do chrámu –
svátek zasvěcených osob**

Dějiny dějepisectví, respektive psaní o zasvěceném životě

- Skutky apoštolské (odhlédneme-li od essénů a dalších skupin)
- De facto od životů pouštních otců (sv. Antonín, sv. Pachomius)
- Sv. Jeroným, sv. Augustinus, Cyprián
- Raný středověk – životy svatých, často řeholníků, ale také klášterní kroniky, které přerůstají často v kroniky dynastie, města, země, státního celku
 - Církevní dějepisectví asi častěji spjata s kanovníky, biskupstvími (Kosmas, Helmold, Dětmar Merseburský)
 - Mnichem byl patrně též Fredegar – *Historia Francorum*
 - Fuldské anály (VIII.–IX. století) – zpráva o křtu 14 českých knížat
 - Velké francouzské kroniky (benediktinské opatství Saint Denis)

Žánry

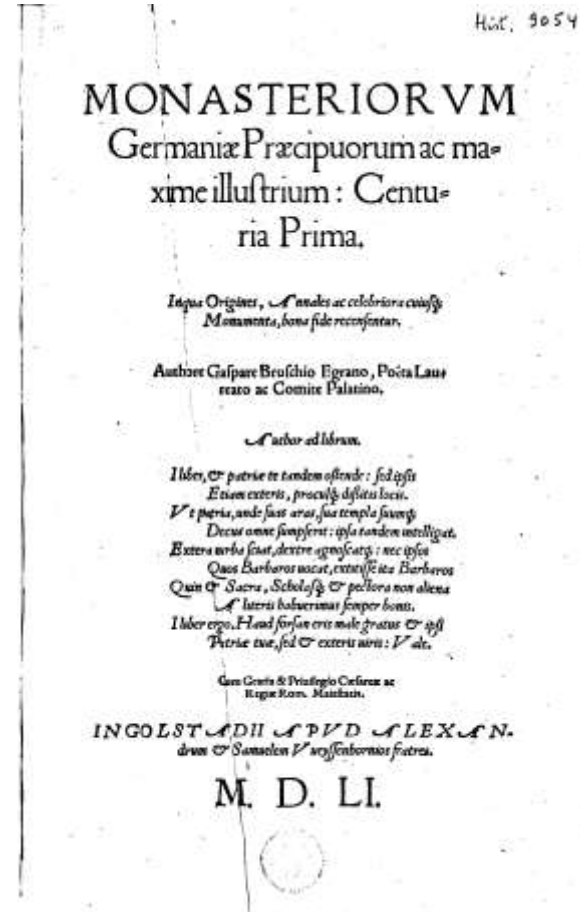
- Nekrologia (břevnovské, konec XII. století)
- Kopiáře
- Anniversaria
- Letopisy (hradištsko-opatovické)
- Gesta abbatum
- Kompendia univerzální historie: Martin Opavský, Flores Temporum (světová kronika neznámého švábského mnicha, konec XIII.)
- (urbáře)
- Proč? – memorativní, oslavná, identifikační, legitimizující, polemická funkce, obhajoba práv a majetků

Co je klášterní kronika a co vlastně sleduje?

- Kronika Mnicha Sázavského
- Letopisy Jarlochovy
- Kronika Jindřicha Řezbáře (Žďár nad Sázavou, veršovaná)
- Chronicon Aulae Regiae – naprosto specifické

Husitství a reformace

- krize klášterního dějepisectví – ale záleží na oblastech, stavu klášterů, motivaci, byl-li lidský potenciál – někde se dějepisectví rozvíjelo plynule, jinde „se skoky“
- Polemické výklady regulí – francouzské prostředí reformovaných řeholníků Thibaud Artauld (celestin, 1510)
 - Jean Henry, výklad řeholí pro řeholnice, 1516
- specifické: Caspar BRUSCHIUS (XVI. století, poeta laureatus + hrabě paláce, kalvínského vyznání 😊)
 - Encyklopedie klášterů Svaté říše, *Monasteriorvm Germaniae Praecipuorum ac maxime illustrium: Centuria Prima in qua Origines, Annales ac celebriora cuiusque Monumenta [...], Ingolstadii, apud Alexandrum & Samuelem Vuessehornios fratres, MDLI*
 - dějiny Valdsas

polemické spisy vycházející z reformace (Klosterflucht)

- Martin Luther, *De votis monasticis*
- Erasmus Rotterdamský (spolu s kritikou scholastiky třeba i ve Chvále bláznovství)
- Obhajoba: P. Bachmann, J. Cochleus, J. Eck
- polemiku bychom našli i u českých kališníků, byť ne příliš systematickou
 - (kláštery jako instituci dobře fungující uznává M. Jan Hus i M. Luther)
- Dlouhá tradice:
- Povídky canterburské, Rabelais
- České prostředí: komedie o Neithardovi
- Jeptišky = lišky
- „a ty neužitečné mnichy zavazuje v měchy“
- kobylinky podobné tvářností mnichům apod.

Rozkvět řeholního dějepisectví: XVII. a XVIII. století

- podnět i pro rozvoj pomocných věd historických a historiografie jako celku (Jean Mabillon, Jean Bolland)
- obhájit řeholní stav, shrnout jeho počty, fascinace starobylostí
- Encyklopedické přehledy
- předpisy i v rámci řádů samotných věst důkladně vlastní historiografii
- edice a překlady řeholí a dalších středověkých textů
- důležité i v českých zemích
- Gabriel BUCELINUS OSB, Benedictus Redivivus, Veldkirch 1679 a mnohé další
- Vigilius GEIDERER, *Germania Franciscana*
- Chrysostomus HENRIQUEZ (1630, *Menologium Cisterciense*) – cisterciáci
- Aubertus MIRAEUS, *Cisterciáci* (1630)
- Jan Caramuel z Lobkovic
 - Zájem o řehole, staré texty cisterciácké provenience

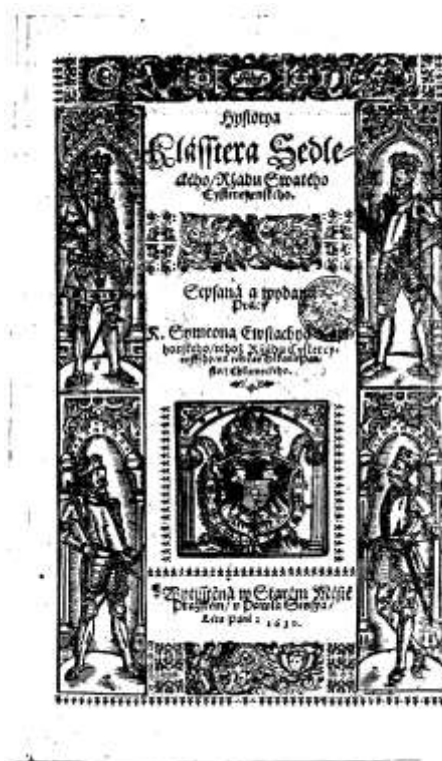
- Nejbohatší byla francouzská produkce
- Katolické oblasti Svaté říše římské
 - Roste kritičnost
 - Bratři Pezové – benediktinští řeholníci (Melk)
- Martin Gerbert († 1793) – *Historia Sylvae Nigrae, ordinis S. Benedicti Coloniae*
 - Klášter Sankt Blasien
 - Ale také dějiny liturgie, muzikologie, teologie, listináře

České prostředí

První práce po XVI. století

Šimon Eustach Kapihorský, *Historia kláštera Sedleckého*

Je to klášterní kronika?

- *Phoenix incineratus* (1647) – oslavný spis s historickým pozadím (Zbraslav, Ferdinand IV.)
- Spíše rukopisné práce
- – Otmar Pokorný – Klášter na Slovanech
 - Pohled – Memorabilia Augustina Stohandla
 - Plaská kronika Tilia Plassensis Mauritia Vogta
 - Series oseckých opatů
 - Annales Teplenses
 - Dějiny jezuitského řádu, dějiny v rámci zemí či provincií

- Propracované: *Litterae Annuae Provinciae Societatis Jesu* (+ *chronicae domus*), deníky premonstrátských kanonií, kapucínské anály
- Soupisy řeholníků
- Hilger Burghoff – obhajoba exempce řádu vůči diecézi

- Balbín, Kořínek, Tanner
- Augustinus Sartorius Sartorius

Do 19. století – výzkum řádů a řeholních společenství – doménou řeholníků

- Od XIX. – začínají se zabývat laičtí badatelé
- Pozitivismus
- D. K. Čermák, L. Janauschek, B. Wohlmann
- Emler, Palacký, Teige – středověké prameny monastické provenience
- K. Borový, F. Krásl, A. Podlaha
- Většinou ve stínu „velkých dějin“

Zvraty XX. století – v politice i vědě

- Sociologie, protestantské, sekularizační hnutí
 - klášter jako totální instituce – Weber, Troelsch, Wach
 - instituce odsouzená k zániku

Situace po únoru 1948 – obtížné vůbec sledovat církevní dějiny

Z. Hledíková, I. Hlaváček, J. Čechura, K. Charvátová

J. Kuthan

historikové ze samotných církví

V českém prostředí

- Rozkvět po 1989
 - *Strahovská knihovna* (časopis, teď poněkud skomírá)
 - Pietas Benedictina
 - Karmelitáni
 - Františkánské prameny, Bohemia Franciscana
 - Encyklopedie klášterů (Foltýn & kol.)
 - bio-bibliografická databáze řeholníků

Přístupy & témata

- Nejčastěji středověk – doba největšího rozkvětu (Gerd Melville, Kaspar Elm – srovnávací dějiny řádů)
- historické regiony
- architektura
- liturgie, výtvarné umění
- kláštery a rekatolizace
- klášterní knihovny – Kamil Boldán
- co jsou dějiny klášterů?

- Josef Svátek
- Ivana Čornejová, Alena Richterová, Anna Fechtnerová – jezuité
- Marek Brčák – kapucíni
- Milan Buben – encyklopedie klášterů
- Veronika Čapská – serviti; kázání (genderově zaměřené)
- Martin Elbel – františkáni
- Dušan Foltýn – souhledné práce, probošství
- Jarmila Hlaváčková – klarisky
- Hedvika Kuchařová – premonstráti a premonstrátky
- Jiří Mikulec – křižovníci s červenou hvězdou, bratrstva
- Jana Oppeltová – premonstráti (s důrazem na historiografii)
- Štěpán Vácha – církevní mecenát
- Kateřina Valentová – jezuité (školství, divadlo)

- Středověk:
- K. Charvátová
- Z. Hledíková
- T. Borovský
- S. Bárta
- P. Hrachovec
- P. Hlaváček

Teologie:

Václav Ventura

II. Prameny

- Kde byste hledali prameny k řeholním institucím?
- Situace je poměrně složitá
- Rozdílné dochování rukopisy a listiny, případně aktový materiál
 - Kláštery zaniklé za husitství nebo reformace
 - archivy se příliš často nezachovaly, spíše zlomky
- Jezuitské koleje – Jesuitica v NA Praha
- Kláštery zrušené za Josefa II.
 - Archivy zrušených klášterů (Národní archiv, Moravský zemský archiv – podle jednotlivých klášterů – E 10 – Cisterciacky Tišnov
 - jiné kláštery příslušného řádu
- Kláštery zrušené v roce 1950 a obnovené
- Kláštery již neobnovené
 - Oblastní archivy
 - Okresní archivy
 - Velkostatky – např. klášter Sedlec – součástí třeboňského archivu jako velkostatek Schwarzenbergů

- Rukopisy: Národní knihovna,
Moravská zemská knihovna,
Vědecká knihovna v Olomouci
knihovny krajské (státní vědecké)
- Staré tisky, často řádové
provenience (Sartorius, Sannig)
- Část rukopisů ve Vídni či ve
Vratislavi, Mnichově,
Drážďanech, Lipsku...

Příklady

- Klášter cisterciáků Osek
 - Fond ŘC Osek v SOA Litoměřice
 - Ale nacházíme i ve fondech jiných cisterciáckých klášterů, např. Vyšší Brod
 - Výjimečná situace: Vyšší Brod: mají „doma“
- Dominikáni v Jablonném v Podještědí
 - Zrušeno za Josefa II., pak krátce obnoveno po 2. světové válce
 - Dnes existuje
 - SOkA Česká Lípa
 - Archiv dominikánské provincie
 - Archiv zrušených klášterů...
 - Archivy měst, šlechtické

Křižovníci s červenou hvězdou

- Archiv (stejně jako knihovna) náleží řádu, ale ve správě NA Praha
- Ovšem je třeba hledat dle souvislostí: Královská registra, ČDK, ČDKM, Stará manipulace, APA..., AHMP, šlechtické velkostatky
- Duchovní komise
- České gubernium

Sedlec – velkostatek v SOA Třeboň

- pozoruhodné konstelace dochování
- velkostatek Schwarzenberků
- Zejména majetkové záležitosti, ale i personálie, vlastně i spirituálie (nahodilost dochování)

St. Marienthal, St. Marienstern

- rozmanité prameny – živé archivy stále na témž místě
- kontinuita, ale i ztráty (dary, krádeže, nepozornost, špatná rozhodnutí)
 - Manfred Kobuch, Dochování listin kláštera marienthalského
 - plesnivé listiny x sáčky na pečeti
 - Co všechno se ještě může skrývat v klauzuře?

Strahov – příznivá situace pro dochování pramenů

- Královská kanonie premonstrátů na Strahově
 - Knihovna + archiv (opět ve správě NA)
 - Hedvika Kuchařová, Jan Pařez

Kde dále hledat? – vyplývá ze sítí konkrétní komunity

- Ale např. též: Vídeň – tzv. Gedenkbücher
- Drážďany – Hauptstaatsarchiv
- Vratislav (dáno vazbami např. v rámci řádu křižovníků s červenou hvězdou)
- Řím
- Řádové provincialáty (kapucíni – Innsbruck)
- Drobnosti:
 - Regensburg (Lauban – magdalenitky) – dle situace, např. archivy sester odsunutých po roce 1945
 - Vratislavský archiv apod.

Jaké typy pramenů se dochovaly?

- rukopisy a listiny, knihovny; budovy samotné
- prameny hospodářské povahy
- prameny právní povahy – pojištění práv konventů; farnosti; spory se stavy, panovníkem, městy, diecézí...
- historiografické prameny
- korespondence: v zásadě jen představení
- méně můžeme očekávat prameny k duchovnímu životu, sociálnímu složení komunit (viz bio-bibliografická databáze řeholníků – rozdíl mezi starými a novými řády)

Narušení kontinuity:

- husitství
- třicetiletá válka
- josefínská rušení
- Akce K, akce Ř

Naprosto výjimečné: hornolužické ženské kláštery, Strahov, Vyšší Brod, případně Břevnov, kapucíni – narativní i personální prameny